

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В ЄВРОПІ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Борис Юськів,

кандидат економічних наук,
професор кафедри міжнародної інформації
Рівненського інституту слов'янознавства

Розглядаються особливості європейського «полюса» глобальної міграції на фоні інших центрів протягання трудових іммігрантів. Показано, що нинішня Європа являє собою своєрідну двохосову міграційну систему, на одній осі якої – країни Західної і Центральньо-Східної Європи, на іншій – СНД на чолі з Росією.

Ключові слова: регіональна цілісність, глобальний простір, мігранти, Європа, система, населення, народ, просторова мобільність.

The article deals with peculiarities of the European “pole” of global migration in the scope of other labor migration centers. It is shown that modern Europe represents a two-sided migration system with Western, Central and Eastern countries on the one side, and with CIS headed by Russian federation on the other.

Keywords: regional integrity, global space, migrants, Europe, system, population, nation, geographical mobility.

Після 1960 рр. у світі з високою інтенсивністю розвивалася міжнародна трудова міграція, значно диференціювалися географічні напрямки міграційних переміщень і неочікувано сильно поляризувалися потоки мігрантів. Серед «полюсів» (за влучним висловом польського економіста Марека Окульського [1, s. 213]) глобальної міграції Європа вирізняється своєю унікальністю. Саме тут можна побачити якісно нову мобільність населення, яка поєднує те, що раніше було прийнято розмежовувати: міжнародну міграцію від інших форм просторової мобільності людей – подорожей, туризму, циркулярних переміщень, транснаціональної діяльності на різних теренах. Саме в Європі проявляються нова просторово-часова адаптивність міграції та її трансформація в один із важелів глобалізації. «Глобалізація і новий світовий порядок, створюваний після 1989 р., започаткували нові просторові рухи в Європі і довкола неї – від нової, історично безпрецедентної, планетарного масштабу міграції до динамічних транскордонних переміщень на європейському і місцевому рівні, чого принаймні протягом попереднього півстоліття не спостерігалось» [2, р. 94].

Тому не дивно, що чимало закордонних і вітчизняних дослідників активно займаються вивченням глобальних явищ загалом і окремих аспектів глобалізації, серед яких і проблеми міжнародної міграції. Ці проблеми були і залишаються в центрі уваги таких українських науковців, як О. Власюк, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Піскун, С. Пирожков, І. Прибиткова, М. Романюк. Однак, зважаючи на те, що взаємозв'язок між трудовою міграцією і глобалізацією на теоретичному рівні є досить невизначеним і складним, ця проблематика і далі залишається *актуальною*.

Метою нашого дослідження є аналіз нинішніх особливостей європейського «полюса» глобальної міграції на фоні інших центрів протягання трудових емігрантів. У процесі дослідження постали такі завдання: аналіз Європи як одного з «полюсів» глобальної міграції; оцінка трудових міграційних потоків у Європі як системи; характеристика сучасного стану європейської міжнародної трудової міграції.

Стівен Каслз і Марк Мюллер [3, р. 6] були, мабуть, одними з перших, хто виразно відзначив той факт, що після 1973 р. у світі поступово почали формуватися чотири нові

глобальні полюси міграції, у яких високий попит на робочу силу проявляється систематично й імміграція до яких має переважно міжконтинентальний характер. Ці полюси представляють:

- США і Канада в Північній Америці;
- країни спільного європейського простору, насамперед члени ЄС-15, а також Ісландія, Норвегія і Швейцарія;
- багаті нафтовидобувні країни Перської затоки;
- високорозвинені країни Південно-Східної Азії й Австралії.

Окрім того, М. Окульський [1, с. 213] виділяє ще декілька важливих, хоча й не настільки масштабних і не з таким стабільним попитом, субконтинентальних просторів, що приваблюють іноземну робочу силу: у Південній Америці – це Венесуела і, до 2001 р., Аргентина; у Африці – Берег Слонової Кості, Конго і ПАР; після 1990 р. у Європі – країни центрально-східної частини континенту.

Високі темпи міграції до кожного з чотирьох «полюсів» значною мірою завдячують активному рекрутуванню (вербуванню) і використанню інших інституційних форм залучення іммігрантів.

Не є винятком і європейський континент. Систематичне вербування до Західної Європи розпочалося одразу після Другої світової війни. Чисельність іноземного населення та іноземної робочої сили різко зростали, і це стало відчутним у 1960 рр. [4]. Майже безпрецедентною в історії Європи називає трудову міграцію після Другої світової війни відомий французький дослідник імміграції Джордж Тапінос [5]. Спочатку найбільш вагомим був імпорту робочої сили з басейну Карибського моря, а потім – з індійського субконтиненту до Великої Британії, з країн Арабського Магрибу – до Франції і, нарешті, з Туреччини – до Німеччини й інших країн. Унаслідок цього, наприклад, за період 1955-1974 рр. втричі зросла чисельність іноземців у Швейцарії, вдвічі – Франції та Бельгії.

Яскравою ілюстрацією ситуації в європейських країнах є Німеччина. Від самого початку рекрутуванням займався уряд, укладаючи відповідні угоди з урядами інших країн, що відкривало можливості здійснювати вербування на їхніх територіях безпосередньо німецьким представникам. Якщо перед початком рекрутування закордонних працівників, у 1952 р., економіка ФРН використовувала працю лише 50 тис. іноземців (їх частка становила 0,4% робочої сили в країні), то вже в 1965 р. було пройдено перший мільйон (5,6%), а в 1973 р., коли уряд припинив займатися вербуванням, у Німеччині працювало 2,6 млн громадян інших країн, і кожен сьомий трудівник був іноземцем. Окрім рекрутування робочої сили, наплив працівників із-за кордону відбувався завдяки політиці уряду, спрямованій на повернення етнічних німців зі Східної Європи. У 1975-2000 рр. їх прибуло 3,4 млн чол. Відтак у 2000 р. саме на Німеччину припадала найбільша частка європейських іммігрантів – 9% усіх, кому надана робота. Тут проживало і працювало близько 3,5 млн іноземців, у тому числі 1 млн турецьких робітників. Зазначимо, що безробітних іммігрантів у країні налічувалося 700 тис. чол. [1, с. 215-216].

Значною в Європі була і внутрішньоконтинентальна міграція. Так, лише чисельність іноземних працівників з Австрії, Швейцарії, Норвегії та Швеції в таких європейських країнах, як Німеччина, Бельгія, Франція, Італія, Люксембург і Нідерланди, дорівнювала 7,5 млн чол. [6].

Міграційне населення на початку 1970 рр. складалося в основному з постійних і тимчасових працівників, що відповідало потребам економіки, які постійно зростали. Однак переміщення в Західну Європу почали набувати неконтрольованого характеру. Слідом за працівниками туди прямували члени їхніх сімей і шукачі притулку. Сформовані мігрантами мережі неформальних соціальних зв'язків, констатує російська дослідниця Ірина Цапенко [7, с. 54], полегшували масове проникнення на територію розвинених країн нелегальних іммігрантів. В умовах наступного економічного спаду мимовільне перетворення тимчасової міграції на постійну і ланцюгову для західних країн виявилось досить неприємною несподіванкою, розкрило прорахунки в практиці тимчасового найму

іноземних працівників і міграційній політиці в цілому. Дослідниця іронічно перефразовує слова німецького письменника Макса Фріша: «Ми запрошували робітників, а приїхали люди» [7, с. 53].

У 1975 р. ситуація на європейському ринку праці різко змінилася внаслідок паливної кризи, і загальна міграційна картина стала ще більш строкатою. Багато мігрантів змушені були повертатися додому через відсутність роботи. Обмежуючи міграцію, деякі країни ввели поняття «гостьовий працівник», і це також призвело до істотного зменшення кількості іноземців. Подібне мало місце, наприклад, у Швейцарії, де іноземне населення зменшилося з 1,08 млн до 914 тис. чоловік за період 1971-1981 рр., у Швеції, Норвегії та навіть Німеччині. Інші країни, які проводили більш гнучку політику (наприклад, Велика Британія) або які не робили обов'язковим отримання дозволу на роботу, або в яких важливу роль відігравали історичні чинники (наприклад, Нідерланди), фактично не зменшили потоки іноземців, але економічна криза однаково давала про себе знати і проявлялася в формі різкого збільшення кількості безробітних серед іноземного населення [8, р. 68].

У 1980 рр., з деякими варіаціями для різних країн, становище стабілізувалося. Від початку 1990 рр. практично в усіх європейських країнах чисельність іноземців циклічно зростає. Винятком є Франція і Нідерланди, де частка економічно активного іноземного населення за період 1990-2000 рр. зменшилася [9, р. 20].

Характерною рисою спільного європейського простору стала поступова зміна міграційного сальдо більшості західних країн з негативного на позитивне. Якщо одразу після завершення Другої світової війни ці держави були «традиційними» постачальниками мігрантів, то сьогодні всі вони стали країнами прийому мігрантів. До західних країн поступово долучаються нові члени ЄС з Центрально-Східної Європи, однак ситуація в них поки що залишається складною і надто хисткою.

Загальна ситуація щодо постійної міграції в Європі на початок нового тисячоліття представлена на рис. 1. З наведеної схеми видно, що країнами, які в складі населення мали найбільше іноземців, є Росія і Німеччина, а також Україна, Франція і Велика Британія. Стосовно зовнішньоконтинентальної еміграції, то за масштабами вона значно менша, а основна частина європейців виїжджає до Америки й азійських країн.

Рисунок 1

Іноземне населення і міграційні потоки в Європі, 2000 р.

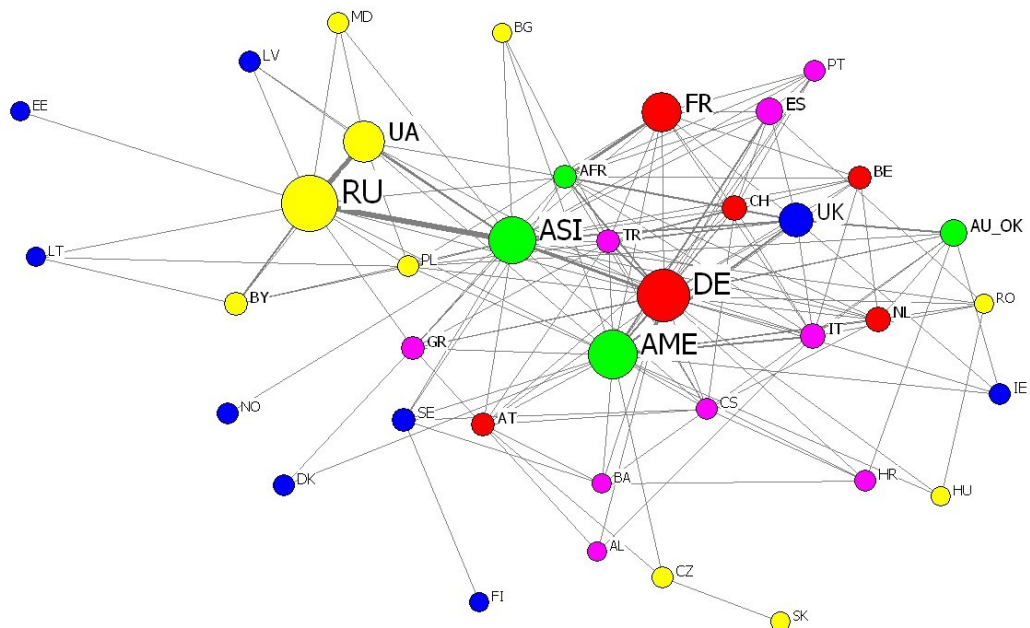

Схема також виразно ілюструє висновки багатьох дослідників (наприклад, [10, р.34], [11]) про те, що Європа являє собою двохосову міграційну систему: на одній осі – країни Західної і Центрально-Східної Європи, на іншій – СНД на чолі з Росією. Російська

дослідниця Ірина Івахнюк називає їх відповідно європейською і євразійською міграційними системами.

Ці висновки підтверджують і статистичні дані. Справді, Європа є другим регіоном світу за чисельністю постійних іммігрантів [12, р. 19]. У Центрально-Східній Європі і колишньому Радянському Союзі чисельність іммігрантів досягає 15% світового міграційного потенціалу. Росія отримує 75% своїх іммігрантів з інших країн СНД, а понад 70% мігрантів західної частини Євразійського регіону (європейські і центральноазійські країни) мають за кінцеву мету Західну Європу [10, р. 35-36]. Остаточню доповнює загальну європейську міграційну картину Північна Африка, забезпечуючи потоки трудової міграції в напрямку до Західної Європи [13, р. 22]. Інші регіони світу такої важливої ролі в розвитку трудової міграції Європи не відіграють.

Моделюючи міграційну ситуацію в Європі, французькі дослідники Владімір Борджи і Хав'єр Хойніцкі [13, р. 22-23] у рамках європейської міграційної системи виділяють:

імміграційну зону, для якої характерним є наявність лише внутрішніх міграційних потоків, тоді як зовнішні потоки практичної ролі не відіграють (країни Західної Європи);

еміграційні зони, де переважають зовнішні міграційні потоки (Середземноморський світ і Південно-Азійський світ);

змішані зони, де перетинаються потужні внутрішні європейські і зовнішні міграційні потоки (Центрально-Східна Європа і Слов'янський світ).

Зауважимо, що Середземноморський світ представляють такі африканські країни, як Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс і Західна Сахара, а також азійські країни Вірменія, Азербайджан, Грузія, Киргизія, Туркменія і Узбекистан; Південно-Азійський світ утворений двома країнами СНД – Казахстаном і Таджикистаном; до Слов'янського світу відносять Російську Федерацію, Україну, Білорусь і Молдову.

Виокремивши міграційні потоки для перелічених регіонів і враховуючи міграційні сальдо відповідних країн, автори отримали досить виразну, хоча і дещо кількісно занижену (через урахування лише сальдо міграції й абстрагування від міграції з інших регіонів світу) картину структури міграційних потоків у Європі (табл. 1).

Якщо аналізувати на рівні країн, то схеми (подібні до наведеної вище) щорічних міграційних потоків за 2002-2006 рр. також підтверджують сказане. Однак можна помітити зміни ролей окремих країн. Основні новітні потоки спрямовані до Великої Британії, Іспанії, Італії та Німеччини, а виїжджає найбільше осіб з Німеччини і Великої Британії і, у дещо менших масштабах, з Польщі, Румунії, Росії та України. Основні континенти, звідки прибувають зовнішньоєвропейські мігранти, залишаються такими ж – Америка й Азія. Загальна еміграція європейців за межі Європи є меншою, ніж, наприклад, імміграція до кожної з вказаних чотирьох країн імміграції.

Таблиця 1

Міграційне сальдо найважливіших для Європи регіонів походження і призначення мігрантів, 2005 р. (тис. чол.)

Регіони-донори	Регіони-реципієнти			
	Західна Європа	Центрально-Східна Європа	Слов'янський світ	Загальна еміграція
1. Середземноморський світ	124,6	0,8	53,2	178,6
Північна Африка	112,9	0,5	0,0	113,3

Регіони-донори	Регіони-реципієнти			
	Західна Європа	Центрально-Східна Європа	Слов'янський світ	Загальна еміграція
Країни Близького Сходу і СНД	11,7	0,4	53,2	65,3
2. Південно-Азійський світ	9,8	0,2	54,6	64,7
3. Центральна-Східна Європа	74,6	0,0	0,0	74,6
4. Слов'янський світ	47,1	23,7	18,2	89,0
Російська Федерація	29,6	5,0	0,0	34,6
Україна	17,5	18,7	18,2	54,4
Загальна імміграція	256,1	24,7	126,0	406,9

Джерело: [13, р. 23] (на основі даних [10, р.35], [12, р.19], [14], [15, р.17-19]).

Повертаючись безпосередньо до трудової міграції, зауважимо, що за період з 1988-2000 рр. кількість іноземних працівників у Європі збільшилась на 38% [16, р. 6], і в 2000 р. було надано роботу 9,3 млн іноземцям, якщо не враховувати кількох мільйонів нелегальних працівників [1, с. 215].

Як свідчить статистика OECD за 1997-2006 рр., чисельність і частка постійних іноземних працівників у країнах ЄС мають тенденцію до зростання. Станом на 2006 р., найбільшу чисельність працюючих іноземців мали Іспанія (1824 тис. чол.), Велика Британія (824 тис. чол.) й Італія (802 тис. чол.), хоча до рівня Німеччини (3528 тис. чол.) вони не дотягують. Найпомітнішу роль іноземна робоча сила відіграє в економіках Люксембурга (65% трудових ресурсів становлять іммігранти), Австрії (11,9%), Бельгії (9,2%) і Німеччини (8,5%). До групи країн із низьким рівнем присутності трудових іммігрантів належать Фінляндія (2,2%), окремі країни Центрально-Східної Європи – Словацька Республіка (0,2%) і Угорщина (1,5%).

У цілому, за вказані десять років найбільше зросла частка робітників-іммігрантів на ринку праці Люксембурга (9,9%), Іспанії (7,4%) і Норвегії (4,6%). На 3% зросла частка іноземної робочої сили у Португалії, Італії, Греції, понад 2% – у Великій Британії й Австрії. Однак у таких країнах, як Швеція, Нідерланди, Франція, Німеччина, відбувається як абсолютне, так і відносне скорочення присутності іноземних трудових іммігрантів. Стосовно середньорічних припливів трудових іммігрантів, то найбільше іноземців приїжджало до Іспанії, Великої Британії й Угорщини, тоді як найменше з них претендувало на працю в Бельгії і Данії.

Тимчасові працівники представлені на ринку країн Європи, але використання іноземної некваліфікованої, напівкваліфікованої та сезонної праці сьогодні не має таких великих масштабів, як це було в 1960-1970 рр. Щоправда, статистика свідчить про тенденцію зростання сезонних потоків. За останнє десятиліття західноєвропейські країни значно активніше залучали сезонних працівників до роботи в різних галузях господарства, насамперед у сільському господарстві. Щорічно західні країни ЄС рекрутують близько 500 тис. сільськогосподарських робітників з-поза меж ЄС-15. У 2005 р. лише одна Німеччина залучила на сезонні роботи понад 320 тис. іноземців [7, с. 65]. Тенденція

зростання проявляється в п'яти країнах: Німеччина, Швейцарія, Норвегія, Франція і Велика Британія [17, р. 19].

Потоки сезонних працівників зумовлені географічною близькістю міграції і появою нових джерел праці. Наприклад, у Швейцарії в 2001 р. майже 95% були з вихідцями з ЄС: португальці – 60%, італійці – 14%, німці – 9%, французи – 6%, іспанці – 5%. На противагу цьому, в Німеччині в 2000 р. всі сезонники були представниками Центрально-Східної Європи, здебільшого з Польщі (87%). У Франції в 2001 р. половина працівників походила з Марокко і 43% – з Польщі. У тому ж році в Італії понад дві третини були родом з Європи, зокрема поляки становили 22%, словаки – 12% [17, р. 28].

Картина для робітників-фронтальєрів не є настільки ж виразною. Число осіб, які щотижня / щодня перетинають кордони задля роботи в Бельгії, Люксембурзі і Швейцарії, зросло, тоді як у Німеччину – різко зменшилося. Також відомо, що розміри маятникової міграції через кордони країн Центрально-Східної Європи є значними, але достатньої для виявлення загальних тенденцій статистики немає [17, с. 17].

У країнах СНД на початку 1990 рр. спостерігався значний сплеск міграції, але вже в другій половині десятиліття вони відчули значне зменшення притоку іммігрантів. Так, за це десятиліття в Україні скорочення потоку іммігрантів було десятикратним, у Білорусі – чотирикратним. Найменше воно торкнулося Російської Федерації: тут імміграція порівняно з 1989 р. зменшилась удвічі.

Російська дослідниця Жанна Зайончковська так характеризує трудову міграцію в СНД: «Трудова міграція в пострадянському суспільстві виконує винятково важливу роль соціального стабілізатора, значною мірою завдяки її розвитку вдалося запобігти масовому голоду і злидням у багатьох країнах СНД, у тому числі і серед біженців. Крім того, трудова міграція є гнучким інструментом включення СНД у міжнародну систему міграції і міжнародний ринок праці» [18].

Дослідження, проведені в рамках Незалежної дослідницької Ради з питань міграції країн СНД і Балтії, станом на 2000 р. дозволили оцінити число громадян країн СНД, які брали участь у трудовій міграції (зареєстрованій і незареєстрованій), у 10 млн чол. на рік. Половину цього потоку склали громадяни Росії, серед яких 1,5-2 млн чол. працювали за межами СНД. З країн СНД до Росії щорічно приїжджало майже 3 млн мігрантів. Щодо еміграції, то через різке скорочення потоків пропорція між внутрішньою (у межах СНД) і зовнішньою (щодо СНД) міжнародною еміграцією сильно змінилася. У 2000 р. зареєстрована зовнішня еміграція з Росії досягла 75 % стосовно еміграції в країни СНД, в Україні і Білорусі – 50% [18].

Основними причинами, що заважають трудовим мігрантам з колишнього СРСР більш екстенсивно виходити на європейський ринок праці, І. Івахнюк вважає: мовний бар'єр; слабку інформаційну базу про можливості працевлаштування за кордоном; відсутність розгалуженої мережі агентств із закордонного працевлаштування; наявність жорсткої конкуренції на європейському ринку праці; брак досвіду працевлаштування і проживання за кордоном; нерозвиненість у країнах-реципієнтах національних анклавів (соціальних мереж), які здатні забезпечити підтримку землякам [11].

Таким чином, беручи до уваги все сказане, можна обґрунтовано стверджувати, що Європа, являючи собою арену міжнародних переміщень трудових мігрантів, виступає, з одного боку, як складова глобального простору, а з іншого – регіональна «цілісність, що простягається від Уралу до Атлантики» [19].

1. Okylski M. Migracje a globalizacja // Globalizacja od A do Z / E. Czarny (red.); Narodowy Bank Polski, Departament Komunikacji Społecznej. – Warszawa: Narodowy Bank Polski, 2004. – S.199-232. 2. King R. Towards a New Map of European Migration // International journal of population geography. – 2002. – №8. – P.89-106. 3. Castles S., Miller M.J. The age of migration : international population movements in the modern world. – New York : Guilford Press, 1993. – X, 307 p. 4. King R. Migration in a world historical perspective // The economics of labour

migration / J. van den Broeck (ed.). – Cheltenham (UK), Brookfield (USA): Edward Elgar, 1996. – P.7-76. **5.** Tapinos G.P. Migrations internationales et développement // Bulletin démographique des Nations Unies. – 1994. – No 36. – P.1-22 **6.** Salt J., Clarke J. Europe's migrant groups // The demographic characteristics of immigrant populations / W. Haug, P. Compton, and Y. Courbage (eds); Population studies No.38. – Strasbourg: Council of Europe, 2002. – P.17-56. **7.** Цапенко И. П. Управление миграцией: опыт развитых стран / Ин-т мировой экономики и международных отношений РАН. – Academia, 2009. – 374 с. **8.** Wanner P. Migrants in the labour force // International labour migration / John Salt, James Clarke, Philippe Wanner. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004. – P.61-100. **9.** United Nations 2002. International migration report 2002 / Department of Economic and Social Affairs, Population Division. –New York : United Nations, 2002. – 74 p. **10.** Mansoor A., Quillin B. Migration and remittances: Eastern Europe and the former Soviet Union / The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. – Washington: The World Bank, 2007. – 214 p. **11.** Ивахнюк И. Две миграционные системы в Европе: тенденции развития и перспективы взаимодействия // Миграционная политика накануне расширения ЕС: Вызовы будущему сотрудничеству в Восточной Европе: Материалы VI региональной конференции Совета Европы 9-10 октября 2003 г., Киев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/strategii/dve_sistemi/?version=forprint. **12.** World Population Prospects: The 2004 Revision. Highlights / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. – New York, United Nations, 2005. – 105 p. **13.** Borgy V., Chojnicki X. Labor Migration: Macroeconomic and demographic outlook for Europe and Neighborhood regions / CEPII; Working Paper No 2007-23. December. – Paris: CEPII, 2007. – 40 p. **14.** Docquier F., Marfouk A. International Migration by Educational Attainment, 1990-2000 // International Migration, Remittances, and the Brain Drain / Ozden C., Schiff M. (eds). – Washington, DC: The World Bank and Palgrave MacMillan, 2006. – Pp. 151-200. – http://team.univ-paris1.fr/teamperso/DEA/Cursus/M2R/DocM2Rouverturecroissance/DM_ozdenschiff.pdf Дата доступа: 2009-06-01 **15.** Salt J. Current Trends in International Migration in Europe. CDMG (2005). – Strasbourg: Council of Europe, 2005. – 47 p. **16.** Salt J. Current Trends in International Migration in Europe. CDMG (2001). – Strasbourg: Council of Europe, 2001. – 39 p. **17.** Salt J., Clarke J. International labour migration towards and within Europe // International labour migration / John Salt, James Clarke, Philippe Wanner. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004. – P.9-60. **18.** Зайончковская Ж. Десять лет СНГ — д: <http://demoscope.ru/weekly/045/tema01.php>. Десять лет миграций между странами-участниками // Население и общество: бюллетень / Центр демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования РАН. – 2001. – №45-46. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/045/tema01.php>. **19.** Okyński M. Migration pressures on Europe / Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Seria: «Prace migracyjne», №26.– Warszawa, 1999. – 40 p.